

פרשת כי תצא

פרשיית בן סורר ומורה, הכתובה בפרשתנו, הינה ללא ספק אחת מהפרשיות הקשות והמיוחדות ביותר. כ"כ מיוחדת עד שהיו שאמרו עליה "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? לומר דרוש וקבל שכר".

כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה אֵינָנוּ שְׁמַע בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וַיִּסְרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם:
וַתִּפְּשׂוּ בּוֹ אָבִיו וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל שַׁעַר מִקְּמוֹ:
וְאָמְרוּ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֵה אֵינָנוּ שְׁמַע בְּקוֹלֵנוּ זֹלָל וְסָבָא:
וְנִמְּהוּ כָּל אַנְשֵׁי עִירוֹ בְּאַבְנֵים וּמֵת וּבְעֶרְתָּ הָרֶעַ מִקֶּרְבָּךְ וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וַיִּרְאוּ:

על אף שבמבט ראשון נראה שהציווי בפרשיה זו מוטל על ההורים – "ותפשו בו אביו ואמו", מונה הרמב"ם איסור זה דווקא על הנער:

והמצוה הקצ"ה, היא שהזהירונו מהיות זולל וסובא במאכל ובמשתה בימי הנערות ובתנאים המתוארים בבן סורר ומורה.

הרמב"ם במורה נבוכים, מסביר את טעמו של דין זה:

מכלל מטרות התורה השלמה גם לנטוש את התאוות, לזולל בהן ולמעטן ככל האפשר... יודע אתה שרוב תאוותנות ההמון והתפקרותם הוא רעבתנות באכילה, בשתייה ובמשגל. זה מה שמבטל את שלמותו האחרונה של האדם... ומשחית את רוב מצביהם של אנשי המדינות והנהגת הבית. כי בהיגררות אחר התאוה בלבד, כפי שעושים הבורים, בטלות השתוקויות העיוניות, נשחת הגוף והאדם אובד לפני שגילו הטבעי מצריך זאת, ורבות הדאגות והייסורים, ורבות הקנאה זה בזה והשנאה זה לזה והמאבק להוציא מה שיש בידי הזולת. הדחף לכל זה הוא שהבור קובע לו את ההנאה בלבד כתכלית מבוקשת לעצמה.

לכן הערים האל יתגדל שמו בחסדו לצוות עלינו מצוות המבטלות את התכלית הזאת... ולאסור כל מה שמביא לידי תאוותנות והנאה גרידא...

הלא תתבונן בכתוב בתורה, כיצד היא ציוותה להרוג את מי שנראה מהתנהגותו שהוא מפרז לבקש את הנאת האכילה והשתייה והוא בן סורר ומורה, והו שאמר: 'זולל וסבא', וציווה לרגום אותו ולמהר להכריתו בטרם ירבה היזקו, ויהרוג רבים, וישחית מצביהם של צדיקים בעוצם תאוותנותו.

בדברים אלו, הולך הרמב"ם בעקבות המדרש המפורסם:

תניא, רבי יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר [מידה מסוימת] בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל? אלא, הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למדו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב.

דינו של בן סורר ומורה מעלה שאלות רבות:

- מדוע הבן הסורר נענש בחומרה כה רבה, כאשר בפועל הוא לא עבר שום איסור שדינו מוות? [אין חיוב מיתה על אכילה ושתייה, או על אי כיבוד הורים]. ולא עוד, אלא נענש בסקילה שהיא מיתה חמורה ביותר שאף רוצחים אינם נענשים בה.
- כיצד ייתכן שבן סורר, אשר הינו רוצח בפוטנציה בלבד ולא בפועל, מומת. בעוד שאדם שרצח בפועל, אינו מומת במקרה שהעדים לא התרו בו, אף שיש עדות ודאית שרצח?
- האם דינו של בן סורה ומורה אינו מנגד לאמון של התורה באדם וביכולתו לשוב בתשובה?

ננסה להעמיק בדינו של בן סורר ומורה, על אף שהשאלות לפעמים טובות מהתשובות...

בהלכות הנוגעות לבן סורר ומורה, כותב הרמב"ם כך:

לא ענש הכתוב קטן שלא בא לכלל המצות, וכן איש שגדל והרי הוא ברשות עצמו אינו נסקל מפני שגנב ואכל ושתה אכילה זו המכוערת, הא כיצד? מפני השמועה למדו שאין דין זה אלא בבן שלש עשרה שנה ויום אחד שהביא שתי שערות...

כל ימיו של בן סורר ומורה אינן אלא שלשה חדשים מאחר שיביא שתי שערות, לפי שאפשר שתתעבר אשתו ויהיה עוברת ניכר בשלשה חדשים ונאמר 'כי יהיה לאיש בן סורר ומורה' ולא אב סורר ומורה...

כלומר, ישנה מציאות ביניים הלכתית, בה הנער יצא כבר מכלל קטן והוא מחל להראות סימני בגרות פיזיים, אך כלל בגרות מלאה של איש שהוא ברשות עצמו ואף יכול להיות אב, טרם הגיע. תקופה זו אורכת לכל היותר

שלשה חודשים והיא זו שבמהלכה ניתן להיעשות בן סורר ומורה. כאשר הבן קטן מגיל שלש עשרה ואינו בר מצוות, או כאשר הוא הגיע כבר לבגרות מלאה – לאחר שלשה חודשים, הוא איננו יכול להיעשות בן סורר ומורה. ביסוד ההלכות הללו עומדים שני לימודים תלמודיים. האחד – "הקטן אינו נעשה בן סורר ומורה, דאמר קרא 'כי יהיה לאיש בן', בן הסמוך לגבורתו של איש". כלומר, מסמיכות המילים איש-בן בפסוק, למדו שקטן איננו יכול להיעשות בן סורר.

השני – "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה, בן ולא הראוי לקרותו אב". יוצא אם כן, שישנם שני היבטים החסרים באישיותו של הבן הסורר: א.הוא איננו איש ברשות עצמו, גבר. ב.הוא איננו ראוי עדיין להיות אבא.

היבטים נוספים מופיעים בהלכות הבאות שכתב הרמב"ם:

בן סורר ומורה האמור בתורה הרי נתפרשה בו סקילה, ולא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר, והיכן הזהיר: 'לא תאכלו על הדם' - לא תאכלו אכילה המביאה לידי שפיכות דמים וזו אכילת בן סורר ומורה שאינו נהרג אלא על אכילה מכוערת שאכל, שנאמר 'זולל וסובא', מפי השמועה למדו שזולל הוא האוכל בשר ברעבתנות וסובא השותה יין ברעבתנות.

אכילה זו שהוא חייב עליה, דברים הרבה יש בהם והן כולן הלכה מפי הקבלה: אינו חייב סקילה עד שיגנוב משל אביו ויקנה בשר בזול ויין בזול, ויאכל וישתה חוץ מרשות אביו בחבורה שכולן ריקנין ופחותין, ויאכל הבשר חי ואינו חי.. וישתה היין מזוג כדרך שהגרגרנים שותים.. אם גנב משל אביו ואכל אכילה מכוערת כזו ברשות אחרים והיתה (אותה אכילה) אכילת מצוה אפילו מדבריהם [או אכילת עבירה אפילו מדבריהם] פטור, שנאמר 'איננו שומע בקולנו' - שאינו עובר באכילה זו אלא על קולם, יצא זה שעבר בה על דברי תורה, או שאכלה בדבר מצוה. כיצד: אכל אכילה זו המכוערת עם החבורה הרעה שאוכל עמהם, בדבר מצוה, או שאכלו מעשר שני בירושלים, אפילו אכלו בתנחומי אכלים שהיא מצוה מדבריהם, הרי זה פטור. וכן אם אכלה מנבלות וטריפות שקצים ורמשים, אפילו אכל בתענית צבור שהיא עבירה מדבריהם, הרי זה פטור מן המיתה.

ההלכה הראשונה, שהיא גם ההלכה הפותחת את דיני בן סורר ומורה, מדגישה את העניין המרכזי עליו נהרג הבן – אכילה מכוערת וגרגרנית.

בין הפרטים שכללה ההלכה השנייה, 'מסתתר' לו פרט מיוחד – "איננו שומע בקולנו" - שאינו עובר באכילה זו אלא על קולם". כלומר, ההלכה מצריכה אכילה שאיננה כוללת בתוכה אף איסור. לו הבן הסורר היה גונב כסף ואוכל בשר ויין לא כשרים, ואפילו רק מדברי חכמים, הוא לא היה בגדר בן סורר ומורה. ההלכה מבודדת את תנאי האכילה לכזו שהיא כנגד רצון ההורים בלבד, ולא כנגד דיני תורה.

במדרש ספרי, ישנה הגדרה מיוחדת בעניינו של בן סורר ומורה:

'סורר ומורה': סורר – שוטה [לשון סטיה מדרך הישר], ומורה - שמורה לעצמו דרך אחרת.

ייתכן ורצתה התורה ללמדנו בפרשייה זו, מהי חשיבותם ומשקלם של ימי הנעורים בעיצובו של האדם. כאשר בחרה התורה את תקופת הזמן המיוחדת, תקופת המעבר מ'קטן' ל'איש', כתקופתו של 'בן סורר ומורה', היא ביטאה בכך את מרכזיותה של תקופת הנעורים בכלל. תקופה בה בוחר ומעצב הנער את דרכו. מצבו הרוחני של האדם, תלוי במשקל שהוא נותן לתאוות העולם בחייו. כאשר מציבה התורה כתנאי דווקא אכילה שאין בה שמץ עבירה, היא 'מפשיטה' בכך את אישיותו של הנער מכל עיכוב חיצוני, ובוחנת אותו כשהוא לעצמו - איך הוא נפשו באמת, מהו טיב אישיותו. מה עושה הנער במצבים בהם אין כביכול אמירה הלכתית של התורה. התאוותנות הצרופה תתבטא דווקא לאחר הסרת המחיצות ההלכתיות.

בזמן בו האדם איננו ברשות עצמו - מכל הבחינות, חובה עליו לקבל ולינוק מהוריו ולהניח להם לעזור בעיצובו. כאשר נער "מורה לעצמו דרך אחרת" בתקופה כ"כ קריטית בחייו, ואותה הדרך היא "קובע לו את ההנאה בלבד כתכלית מבוקשת לעצמה", הרי שעל כרחך תתגבש כאן אישיות בוסרית ונהנתנית שסופה ידוע מראש. אין כאן בעיה של תאוותנות סתמית גרידא, אלא הרבה מעבר לכך - דרך חיים והשקפה שהיא תאוותנית. התורה קוראת אל הנער שלא לגבש לעצמו נפש המודרכת על ידי הנהגות צרופה, ושלא להתעצב עיצוב בוסרי בטרם עת. לכן ניסוח מצוה זו הוא דווקא כלפי הנער – "שהזהירנו מהיות זולל וסובא".

בן סורר מומת, על אף שרוצח בפועל שלא התרו בו אינו מומת, כיון שיש מידה מסוימת של וודאות לגבי נער שהתעצב בצורה כ"כ עקומה, מה שאין כן לגבי רוצח שלא התרו בו, שם תמיד קיימת האפשרות שהוא לא באמת כ"כ גרוע, שהרי "ניתנה התראה להבחין בין שוגג ומזיד" ובו לא התרו.

יסוד התשובה מטושטש אצל אדם שהתעצב בתקופה כל כך משמעותית, בצורה כמעט בלתי הפיכה. שלא כמו אדם שצלח תקופה זו בשלום, ולכן אף אם נפל בהיותו כבר 'איש ברשות עצמו' אין בכך מצב בלתי הפיך.

כל זאת ביטאה התורה בפרשייה קשה, שאף שאינה בהכרח מעשית, יש בה מסר חד וברור. גם מקומם של ההורים משמעותי בסיפור זה. מעיין בפסוקים [עייני!] נראה שהטענה "זולל וסובא" עולה לראשונה רק בדברי ההורים, בעוד שהתיאור האובייקטיבי שבפתיחת הפרשייה איננו כולל עניין זה. מה דבר זה בא ללמדנו? אולי רומזת התורה, שסוף סוף הדבר תלוי בנקודת המבט הסובייקטיבית של ההורים, רק הם יחליטו אם הבן 'זולל וסובא', ורק הם אלו שעליהם רובצת האחריות להחליט האם סופו של בנם ידוע מראש או לא. לכן: ואם מחלו לו אביו ואמו קודם שיגמר דינו פטור.

על כל פנים, מובן שעיקר עניינו של בן סורר ומורה לוטה בערפל, ויש בו בחינה מרכזית נוספת של 'יכל ישׁרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ, דהיינו, מגמת ענישת הפרט כגדר והרחקה לטובת הכלל. לכן אמרו בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? לומר דרוש וקבל שכר, שכן אפקט ההרתעה מושג בעצם דרישת הפסוקים, וזהו השכר גופא.

לתגובות, הערות והארות אענה בשמחה
Boaz__levy@walla.com